

Paár Ádám

A PÁRTÁLLAMTÓL AZ ORSZÁGIG

Oplátka András: *Németh Miklós. „Mert ez az ország érdeke”*. Helikon, Budapest, 2014, 350 oldal

A történelemszakma etikájának alapszabálya a forráskritika. Különösen óvatosan kell értékelni azokat a forrástípusokat, amelyek esetében a szubjektivitás legalább olyan csapdát jelenthet, mint amennyire értékes a személyes hangütés. (Ilyen például a visszaemlékezés, az önéletrajz, az életútinterjú.) A kritikai hozzáállás még inkább indokolt a jelenkortörténet esetében, hiszen az események tanúi még élnek, és egy visszaemlékezés mögött nem ritkán az öniség vagy az utólagos elégtétel-keresés szándéka áll.

Németh Miklós a második kormányfő, aki könyvben emlékszik a rendszerváltásra, a folyamatban játszott szerepére, és egyúttal elszámol 1989 előtti politikusi múltjával (Horn Gyula *Cölöpök* és *Azok a kilencvenes évek* című kötetei után).¹ Németh Miklós, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) utolsó miniszterelnöke tevékenyen részt vett a diktatúra lebontásában, s a jogállam és a piacgazdaság alapjainak lerakásában, az elmúlt huszonöt esztendő során ritkán nyilvánult meg közéleti kérdésekben. Ennélfogva a magyar közvélemény többségének nem lehet a személyéről negatív véleménye. Azok a cselekedetek maradtak meg a köztudatban, amelyek rá nézve kedvezőek. Ilyennek tekinthető a nyugati határt őrző műszaki zár lebontása, az 1989. szeptember 11-i határnyitás, vagyis a keletnémet menekültek kiengedése, Nagy Imrének és mártírtársainak az 1989. június 16-i újratemetése, az 1989. július 14-i, Nagy Imre személyét és érdemét méltató kormánynyilatkozat, vagy a nagymarosi vízlépcsőépítés leállítás. Kevésbé látványos, de a demokráciára való áttérésben annál fontosabb volt a kormány által folytatott törvényelőkészítő és jogszabályalkotó munka. Németh Miklós kormánya törvénybe iktatta az egyesülési és a gyülekezési jogot (amelyek törvényes keretet adtak az ellenzék szerveződésének és gyakorlatilag zöld jelzést adtak a többpártrendszernek), a sztrájkjogot, a gazdálkodó szervezetek és gazdasági társulások megalakulását, a népszavazást és a népi kezdeményezést, a hadseregben a polgári szolgálat bevezetését, a lelkiismereti és vallásszabadságot, a felekezetek közötti jogegyenlőséget. Külpolitikai téren a közvélemény sikerként könyvelheti el a szovjet csapatok részleges közép- és kelet-európai, így magyarországi kivonását, a szovjet függés oldását – bár ez nem a magyar érdeké volt, hanem a nemzetközi politika alakulásának, a gorbacsovi politikának, és végsősoron a Szovjetunió meggyengülésének a következménye.² Vagyis Németh Miklós miniszterelnöksége alatt olyan reformok valósultak meg a kormányfő és munkatársai,

¹ HORN Gyula: *Cölöpök*, Kossuth, Budapest, 1991; Uő.: *Azok a kilencvenes évek*, Kossuth, Budapest, 1999.

² IZSÁK Lajos – PÓLÓSKAI Ferenc – ROMSICS Ignác – URBÁN Aladár: *Magyar miniszterelnökök 1848–2002*, Kossuth, Budapest, 2003, 202; ROMSICS Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*, Rubicon-könyvek, Budapest, 2003, 126–127, 144, 193, 237.

miniszterei, illetve a nemzetközi politikai helyzet jóvoltából, amelyek közelebb hozták az országot a Nyugathoz.

Németh Miklóssal a közvélemény „nem tud mit kezdeni”. Ennek oka, hogy 1988–89-ben olyan szerepet játszott, amely az ország sorsára nézve – ez ilyen távolságból talán egyértelműen kijelenthető – pozitív volt, ám ő maga mégis kötődött az előző rezsimhez. Számos volt párttársával (Pozsgay Imre, Nyers Rezső, Horn Gyula és mások) ellentétben hamar kilépett a közéletből. Ebben a kilépésben volt egy kicsi az „én időm lejárt” és „a mór megtette a kötelességét, a mór mehet” érzületből. Németh személye tehát felette lebeg a magyar politikának, túl van a „jón és a rosszon” a mai átlagos magyar állampolgár számára, akárcsak a dualizmus nemzedékének Németh földije, az ugyancsak monoki születésű Kossuth Lajos. Németh is elvonult a maga „szellemi emigrációjába”, ahonnan egyszer tért vissza, 2001-ben, amikor a Magyar Szocialista Párt (MSZP) „csodafegyverként” komolyan felmerült a neve a miniszterelnök-jelöltek listáján.³

Oplatka András történész, újságíró és műfordító, miután megírta Széchenyi István életrajzát és az 1989. szeptember 11-i magyar határnyitás, valamint előzményeinek krónikáját,⁴ Németh Miklós életének és miniszterelnökségének bemutatására vállalkozott. Nem könnyű feladat ez, hiszen a rendszerváltás közeli és érzelmi szempontból megosztó élmény; az akkori vezető beosztású szereplők és egyéb szemtanúk közül sokan élnek, és talán a könyv hőseitől eltérően érzékelték vagy esetleg ma már másként érzékelik az események alakulását, jelentőségét. A hazai közélet résztvevőinek egy része könnyen sértődik, és az természetes, hogy utólag a saját szerepét mindenki szeretné minél fontosabbnak, meghatározóbbnak érzékeltetni és érzékeltetni. Oplatka Andrásnak tehát meg kellett találnia a szűk mezsgyét az objektivitás és a könyv különlegességét adó életrajzjelleg, vagyis Németh Miklós nézőpontja között. A szerző bravúrosan oldotta meg az események többszemponútú értékelését. Három nézőpont váltakozik a könyvben: a szerzőé, Németh Miklósé, valamint Jenei Györgyé, Németh bizalmasáé. Mindenesetre elgondolkodtat az óvatosság és precizitás, hogy Oplatka a könyv elején megfogalmazta a „jogi keretfeltételeket”, miszerint egyetlen esetben sem áll a sorok mögött a „kártevés”, a jó hírnév megsértésének a szándéka, és minden emlék, amelyet Németh Miklós elmond, bizonyítékokkal, valamint tanúkkal és a volt miniszterelnök irataival alátámasztható (5).

A kötet végén függelék található, amely részletesen tartalmazza Németh Miklós miniszterelnöki döntéseit, intézkedéseit, ezzel segítve a jelen és jövő politológusainak és történészeinek a munkáját, akik minden fontos adatot egy forrásban kézhez kapnak. A függelékben szerepel Kányádi Sándor *Kettős ballada* című verse. A kötetet szintén gazdag képmelléklet zárja: a magánéleti és a közéleti szféráról szóló fotók jó arányokban váltakoznak, igazolandó, hogy a miniszterelnök (is) csak ember. Egyik oldalon unokák láthatók a mosoni temetőben, a Németh család sírjánál, a következő oldalon a fényképen Németh Miklós Helmut Kohl társaságában néz szembe a kamerával.

³ Továbbra sem dőlt el, ki lesz az MSZP miniszterelnök-jelöltje, *Origo.hu* 2001. május 4., www.origo.hu/itthon/20010505konzultalnak.html.

⁴ OPLATKA András: *Széchenyi István*, Osiris, Budapest, 2010; Uő.: *Egy döntés története*, Helikon, Budapest, 2010.

Vajon Némethet determinálta-e a sorsa arra, hogy szembeforduljon az MSZMP-vel és elősegítse a szocializmus lebontását? Amennyiben rábizzuk magunkat Németh Miklós gyermek- és ifjúkori emlékeire, akkor inkább az *igen* válasz felé billen a mérleg. Ezzel nem azt mondjuk, hogy Németh úgy tünteti fel magát, mint aki „belülről bontotta a rendszert”. Erről az utólagos bölcsességről, amelyet a kilencvenes években sokan vindikáltak maguknak, szó sincs. Ellenkezőleg, Németh őszintén ír dilemmáiról. Ám okkal vélhetjük, hogy a paraszti szülőházból hozott keresztény, azon belül katolikus értékrend és neveltetés, valamint a világháborús tragédiák megadták azt az érzelmi alapot, amelyen kifejlődhetett a szovjet típusú államszocialista rendszer iránti bizalmatlanság és távolságtartás. Németh Miklós anyját, Stajz Margitot és anyai nagyapját, Stajz Istvánt mint svábokat deportálták, de egy jóindulatú szovjet katona jóvoltából – egy báránybekecs és egy szép félszárú csizma ellentételezéséért – a fiatal lány megszökhett a vonatról, és hazagyalogolt a szülőfalujába. Később Németh anyai nagyapja is hazatért az Urál menti szovjet fogságból (50). Németh Miklós apja, Németh András katonaként szolgált a II. világháborúban, a nyugati fronton esett fogságba, és megszökött az angol őrizetből (51). Már Miklós megszűlése után, 1961-ben Németh Andrást odaállították egy kőbánya mély szakadéka felé, és ezzel nyomást gyakoroltak rá, hogy lépjen be a téeszbe. Igaz, ez utóbbit, az apa rejtélyes háromnapos eltűnésének az okát a fiú csak később tudta meg. Addig Németh András soha nem beszélt a megpróbáltatásról (60–61).

Mint oly sokan az ötvenes évek Magyarországon, Németh Miklós is kettős szocializáción esett át. Elvált egymástól az otthoni és a hivatalos nevelés; mást hallott odahaza a nagyapjától, aki közlelő látta a komor szovjet valóságot, és mást az iskolában. Nagyapja józan parasztemberként tudta, hogy nem szabad veszélyeztetni a jófejűnek bizonyuló gyermek jövőjét. Amikor a monoki iskola igazgatója közölte a családdal, hogy a kis Németh Miklós elmehet a csillebérci úttörőtáborba, az apa ellenkezett. De Stajz István azt vetette ellen: „Én Oroszországban a lágerban láttam, amit láttam, ez a rendszer sokáig fenn fog maradni, és a gyerekek ebben kell majd felnőni, munkát találni” (59). Mindenesetre a Németh–Stajz familia története cseppben a tengerként jellemezte, hogy milyen megalkuvásokat kényszerített az 1949 utáni történelem, a monolit, zárt szocialista rendszer a kisközösségekre. Egyben arra is, hogy a magyar társadalom egésze mennyire nem osztható ellenálló „hősökre” és a rendszer „elvtelen kiszolgálóira”. A legtöbben túlélni akartak.

A paraszti környezetben ért hatásokhoz járultak egyéb élmények, amelyek Németh személyiségét lassan a rendszer hívéből annak belső ellenzékévé – ha nem is ellenfelévé – fordították át. Találkozás a friss szemléletű egyetemi oktatókkal (78–79) és a kontraszelekcióval való szembesülés (153–154). Nagy hatást tett rá például Kalász Zoltán, az egyetemen a gazdaságföldrajz-tanára, aki teljes nyíltsággal beszélt a szovjet modell válságáról. Bátorságára jellemző, hogy megbuktatta Apró Piroskát, a Politikai Bizottság tagjának, Apró Antalnak a lányát, és ezt válaszolta a tanszékvezető szemrehányásaira: „Nem volt ráírva a homlokára, kinek a gyereke. Na és, ha az? Ha semmit se tud” (154). Németh az Országos Tervhivatalban szembesült a gazdasági rendszer válságával, a számok kozmetikázásával (105–109). A saját mentalitását úgy jellemezte, hogy a valósággal

való megismerkedés a túlélés szellemét hívta elő belőle: „a meggyőződést, hogy az adott körülmények között is túl kell élnem, túl kell élnünk, és erre kell berendezkednünk” (109). Vagyis Németh Miklós hosszú ideig kényszerűen, tehetetlenségből, illetve alkalmazkodásból együttthaladt a rendszerrel, akkor is, ha már világos volt előtte, hogy a szocialista gazdaság és a Kádár-kori viszonylagos jólét hazugságokra épül.

Olykor persze felvetődik az olvasóban, vajon nem túlzás-e némelyik emlék. Túlértékeltnek tűnik például a Grósz Károly személye köré szerveződő puccskísérlet – pontosabban puccskísérletről szóló szűkkörű ötletelés. Természetesen nem marad ki a kötetből a Jaruzelski-párhuzam, amely a lengyel és magyar helyzet, valamint a két időpont összehaverásán alapul: sem az 1981-es lengyel belpolitika nem vethető össze az 1989 nyári vagy őszi magyar belpolitikával, sem Jaruzelski személye nem hasonlítható Grósz Károlyéhoz (296). Nem beszélve a nemzetközi helyzet különbözőségéről. Hiszen 1981-ben még kiegyenlített a katonai egyensúly a Szovjetunió és az Egyesült Államok között – legalábbis a Szovjetunió szuperhatalomként viselkedik és politizál. Ha 1981-ben a szovjetek akarták volna, bevonulhattak volna Lengyelországba, és minden bizonnyal megkísérelték volna a Szolidaritás mozgalom eltiprását. Ám ezzel az örült lépéssel felizzították volna a lengyel társadalom szovjetellenes érzelmeit, ami a legkevésbé sem állt a brezsnyevi vezetés érdekében. Ezért az afganisztáni intervencióval lekötött szovjet vezetés rábízta a helyzet kezelését a lengyel testvérpártra és haderőre. 1989 őszén egy szovjet belenyugvással végrehajtott puccskísérletről már nem lehetett szó, ráadásul ekkorra megkezdődött a gorbacsovi politika jegyében a részleges szovjet csapatkivonás Közép- és Kelet-Európából. Egy szovjetek által nem támogatott, pusztán a Munkásőrségre és a nómenklatúra tagjaira alapozott puccsnak kevés realitása volt ekkor már.

Ennek fényében meszeszerűnek tűnik az a történet, amelyet Németh Miklós elbeszél, érzékeltetve, milyen fenyegetés közepette ment végbe a rendszerváltás. A kémfilmben illő történet szerint, amikor Németh belépett, az egy-két percre távozott MSZMP-főtítkárasztalán véletlenül észrevett egy *Hogyan kell katonai puccsot szervezni?* című dokumentumot. Németh óvatosan elemelte a papírt a belépő titkárnő orra elől, otthon elolvasta azt, majd másnap visszacsempészte a főtitkárasztalára. Közben kiderült, hogy az iratot jugoszláv forrásból fordították (299). Nem kételkedve a hatalomátvételre és a visszarendezésre vonatkozó tervek létezésében, furcsának tűnik, hogy a konspirációs képességekkel rendelkező Grósz Károly ilyen kompromittáló iratot az asztalán felejtett, noha számítania kellett arra, hogy a miniszterelnök észreveheti. (Hiszen Németh besétált a szobájába, hogy átnézze az októberi pártkongresszusra előkészített anyagot.) A szigorúan titkos dokumentum helye persze hol máshol lenne, mint az iratok fölött, és a címe végtelenül egyszerű, nehogy a szobába belépő vendég figyelmét véletlenül elkerülje. Ha igaz a történet, akkor levonhatunk egy következtetést: ilyen amatőr, csapnivaló módon kevés puccsot készítettek elő a történelemben.

Ehhez járul még egy másik történet is. Egy névtelen levélíró 1989. november 2-án figyelmeztette a miniszterelnököt: a párt egyes csoportjai szabotázsakciókra, valamint fegyveres hatalomátvételre, a kormány tagjainak letartóztatására készülnek – szükség esetén csehszlovák és román katonai támogatással (298). Nem kételkedhetünk abban, hogy

ilyen fenyegetés sokak fejében megfordult, de ez inkább a magyar múlt addigi reális tapasztalatának túlértékelése volt. Gorbacsov megígérte, hogy nem lesz második 1956. november 4-e, és bár szerencsére nem kellett próbára tenni őt, hogyan cselekedett volna egy puccs esetén, valószínűleg tartotta is volna magát ehhez az ígérethez. Legfeljebb Nicolae Ceaușescu harcos retorikája, a magyar pártvezetés puhánysága elleni kirohanásai voltak aggasztóak, de 1989 decemberében ő is eltűnt a hatalomból. Így a visszarendezésben érdekelt erők utolsó potenciális mentsvára is összeomlott.

A regényes ízű sztorik nélkül is akadtak izgalmas pillanatok a rendszerváltás évében. Németh Miklós fenyegető levelet kapott a Nagy Imre-újrateremtés előtt. Mivel azonban a miniszterelnök nem akarta felvenni az ormótlan szovjet golyóálló mellényt, azt a tanácsot kapta biztonsági emberétől, hogy a koporsó mellett állva folyamatosan helyezze a súlypontját egyik lábáról a másikra, és a fejét ingassa az ellenkező irányba. A mozgó test ugyanis nehéz célpont az orvlövész számára (187).

Németh nemcsak a rendszerváltás éveiről, hanem a mai magyar politikáról és az MSZP-ről is elmondja – összességében nem túl hízelgő – véleményét. A londoni székhelyű Európai Fejlesztési és Újjáépítési Bank alelnöki székéből hazatérő Németh Miklós személyét sokáig az MSZP „csodafegyvereként” emlegették a 2002-es választások előtt. Ám hamar kiderült, hogy Németh, aki hosszú időre kiesett a hazai közéletből, mást gondol a pártról, mint annak vezetői. A vidéki szervezetekben széles bázisa volt, elsősorban közvetlen stílusa miatt, amellyel megtalálta a hangot az egyszerű tagokkal, azonban a pártvezetőség értetlenül hallgatta Németh radikális elképzeléseit (373). Utólag nézve Németh Miklós és az MSZP rövid kokettálása egy tévedésnek tűnik: mint amikor a vőlegény és a menyasszony az esküvő előtt rájönnek, hogy mégsem egymással képzelik el az életüket. Németh a párt megújítását tekintette elsődleges feladatának, taszította a pozícióharc, az átláthatatlanság, amellyel vidéki útjain szembesült. A pártvezetőség pedig belátta, hogy „nehéz ember”, akivel nem tudnak együttműködni (371–372). A könyv sorain is átüt a – persze udvarias szavakba burkolt – sértettség, az MSZP állapota fölötti kemény bíráló, miközben éppolyan bíráló hangon szól a Fidesz–KDNP kormányzásáról, főleg annak szociális következményeiről. Sajnálja, hogy nem született meg egy magyar „Moncloa-paktum” az alapvető társadalmi kérdésekről, amelyhez a pártok tartották volna magukat (398).

Oplatka András könyve nélkülözhetetlen a rendszerváltás történetének kutatói számára. Szubjektív látószög a legújabbkori magyar történelem sorsfordító éveiről, de mindvégig olvasható. Bár többen vállalkoznának arra a rendszerváltó politikusok közül, hogy emlékeiket megosszák a laikus olvasókkal, akiknek jó része életkori szempontból sem lehetett szemtanúja a rendszerváltásnak!